

Солодка О.М.

Національна академія Служби безпеки України

СУТНІСНІ СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню сутнісних складових забезпечення інформаційного суверенітету України. У публікації доводиться, що забезпечення інформаційного суверенітету – одна з найважливіших функцій держави в інформаційну епоху. Повнотою інформаційного суверенітету в умовах глобалізації не володіє жодна держава, але для України необхідність удосконалення законодавчого та технологічного забезпечення незалежності держави в інформаційному просторі є сьогодні стратегічною метою з огляду на нові реалії. Про інформаційний суверенітет держави слід говорити лише за умови створення можливостей його забезпечення. Сутнісними складовими забезпечення інформаційного суверенітету держави виокремимо: інформаційно-правову – визначається місцем та повноваженнями держави у правовому регулюванні інформаційної сфери на національному та міжнародному рівнях, інформаційно-гуманітарну – базується на формуванні інформаційно-змістовної концепції розвитку інститутів держави, суспільства та забезпеченні взаємозв'язків між ними) та інформаційно-технологічну – детермінується розвитком та використанням інформаційно-комунікаційних технологій та визначається поняттям цифрового (кібер) суверенітету, тобто як право гарантувати кібербезпеку держави, що нерозривно, пов'язано з інформаційною безпекою. Забезпечення належного рівня функціонування зазначених складових відповідно ускладнюється глобальним характером інформаційного простору, необхідністю колективного вирішення проблем інформаційної безпеки, фундаментальністю ідеї вільного обігу інформації, різним розумінням фундаментальних понять, стрімким розвитком інформаційних технологій, використанням інформаційної сфери в протиправних цілях тощо.

Ключові слова: інформаційний суверенітет держави, інформаційна безпека, забезпечення інформаційного суверенітету держави, кіберсуверенітет, цифровий суверенітет.

Постановка проблеми. Забезпечення інформаційного суверенітету – одна з найважливіших функцій держави в інформаційну епоху. Повнотою інформаційного суверенітету в умовах глобалізації не володіє жодна держава, але для України необхідність удосконалення законодавчого та технологічного забезпечення незалежності держави в інформаційному просторі є сьогодні стратегічною метою з огляду на нові реалії. Про інформаційний суверенітет держави слід говорити лише за умови створення можливостей його забезпечення.

Концепція забезпечення інформаційного суверенітету держави покликана формулювати мету і завдання розвитку та захисту від загроз і ризиків в інформаційному просторі, описувати комплексний системний підхід до реалізації узгоджених і взаємозалежних дій і заходів, що актуалізує необхідність дослідження сутнісних складових забезпечення інформаційного суверенітету держави з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства та формування нових загроз в інформаційній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі окремі питання забезпечення інформаційного суверенітету відображені у наукових працях таких науковців як Пилипчук В.Г., Беляков К.І., Тихомиров О.О., Задерейко А.В., Никитюк В.О., Ісмаїлов К.Ю., проте стрімкий розвиток інформаційного суспільства формує потребу в перманентному дослідженні питань забезпечення інформаційного суверенітету в умовах неподільності інформаційного простору та його впливу на всі без виключення сфери суспільного життя.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутнісних складових забезпечення інформаційного суверенітету держави.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи інформаційну сферу як предмет науки, В. Пилипчук зазначає, що спектр фундаментальних і прикладних проблем інформаційної сфери включає гуманітарну і технічну складові [1]. Окрім цього, під інформаційною безпекою слід розуміти не лише технологічну, а й правову захищеність

інформаційної сфери суспільства, що забезпечує її формування та розвиток в інтересах громадян, організацій та держави загалом [2].

У понятті суверенітету важливо виділяти два аспекти – формально-юридичний та фактичний. Перший необхідно розглядати як своєрідну політико-правову форму державного суверенітету, як явище, а другий – як його матеріальний зміст [3]. Суверенітет як необхідна ознака держави визначається в єдності політичного змісту, що складається з можливості носія верховної державної влади незалежно, самостійно формувати, а також здійснювати свою волю, і юридичної форми, що означає закріплення властивостей суверенітету в системі законодавства, структурі та компетенції органів державної влади.

В контексті зазначеного цікавою є думка К. Гаррісона [4], який виокремлює два елементи внутрішнього суверенітету – «юридичний» та «практичний». Так, правовий суверенітет заключає в собі право держави бути єдиним правотворчим органом, самостійно формувати національне законодавство та забезпечувати його дотримання на всій її території. Цей елемент концепції суверенітету ставить питання про ієрархію держав з точки зору міцності, що є вкрай актуальним для нашої держави в умовах безпрецедентного посягання на державний суверенітет України значною мірою через інформаційний простір та відповідно необхідності удосконалення його правового унормування.

Правове відображення належного рівня інформаційної безпеки – це сукупність правових умов, що забезпечують оптимальне функціонування і розвиток суб'єктів в інформаційному середовищі, частиною якого є право як інформація про міру їхньої поведінки. Таке твердження дозволяє говорити, по-перше, про «інформаційно-правову безпеку», асоціюючи її з режимом законності в інформаційній сфері, по-друге, про правову інформацію як особливий предмет інформаційних відносин, універсальний організаційний засіб, який є важливим інструментом державного забезпечення інформаційної безпеки і водночас об'єктом захисту [5]. Враховуючи викладене, інформаційний суверенітет може розглядатися як поняття, елементи (аспекти) якого відображають сфери прояву інформації в сучасному суспільстві.

Правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що встановлює ступінь взаємодії держави, суспільства, особи, але й забезпечує нормальну життєдіяльність соціального середовища,

а відповідно включає в себе як права і свободи, так і обов'язки. Відтак, правовий статус є самостійною категорією та характеризується рядом ознак: має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів суспільних відносин, відображає правове положення держави як суб'єкта суспільних відносин в інформаційній сфері та ступінь і характер взаємодії з іншими суб'єктами; права, що складають основу статусу не можуть реалізовуватись без інших складових – обов'язків та відповідальності; ця категорія забезпечує системність прав, свобода та обов'язків; елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими [6].

Отже, інституційно-правова складова визначається закріпленням правовим статусом держави, тобто обсягом прав та обов'язків в інформаційній сфері, гарантіями їхньої реалізації, а також розвиток всіх елементів правової системи України (мається на увазі не лише система законодавства, а й правові відносини, юридична практика, суспільна та індивідуальна правова свідомість, правореалізація тощо). Так, досліджуючи специфіку прояву даної складової в контексті функціонування та розвитку сучасного інформаційного суспільства, необхідно наголосити на тому, що реалізація ефективної правової політики держави, спрямованої на становлення системи власної інформаційної безпеки та інформаційного суверенітету відповідно ускладнюється глобальним характером інформаційного простору, необхідністю колективного вирішення проблем інформаційної безпеки, фундаментальністю ідеї вільного обігу інформації тощо.

У дослідженнях, присвячених питанням регулювання обігу інформації та окремих її видів, прав на інформацію, категорія «суверенітет» розглядається лише стосовно охорони державної таємниці як засобу її забезпечення, що обумовлено існуючим тлумаченням правових норм у практиці Конституційного Суду України [7]. Беззаперечно право держави на формування інституту державної таємниці є її виключним правом і важливою складовою формування системи забезпечення інформаційного суверенітету, проте вважаємо, що такий підхід надто звужує розуміння сутності держави як суб'єкта інформаційного суверенітету, оскільки доцільно його розглядати, ґрунтуючись на розумінні завдання держави, що полягає в забезпеченні безпеки окремої людини та суспільства як об'єднання людей. Конституція України [8] містить ряд положень, що безпосередньо спрямовані на регулювання

інформаційної сфери України. Інформаційну безпеку як одну з найважливіших функцій держави та справу всього українського народу встановила стаття 17 Конституції України. Особливе значення має ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а дотримання прав людини є однією з ключових засад демократії та правової держави, а отже елементом національної безпеки. Таким чином, загроза національній безпеці полягає не лише у неправомірному розкритті інформації з обмеженим доступом, але і неправомірному обмеженні прав людини на інформацію. Правове регулювання інформаційної сфери об'єктивно сприятиме її розвитку та формуванню інформаційного законодавства, яке покликане впорядкувати суспільні інформаційні відносини, що виникають у процесі здійснення інформаційної взаємодії, а також спрямовані на забезпечення не лише інформаційних та інших, пов'язаних із ними, прав та інтересів людини, суспільства та держави.

Відтак, в контексті інформаційно-правової складової слід виділити наступні елементи: розвиток всіх елементів правової системи інформаційної сфери України (мається на увазі не лише система законодавства, а й правові відносини, юридична практика, суспільна та індивідуальна правова свідомість, правореалізація тощо); належний рівень захисту інформаційних прав людини; забезпечення інформаційної безпеки України; гарантування права на інформацію, що також включає в себе право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; забезпечення права доступу до інформації; формування інституту інформації з обмеженим доступом тощо.

Інформаційно-гуманітарний аспект як складова забезпечення інформаційного суверенітету України може бути деталізована через взаємопов'язані ідеологічну, культурну, духовну, ментальну складові тощо. Різниця доктринальних підходів до концепції інформаційного суверенітету підкреслює важливість збереження національної ідентичності держави в умовах глобального інформаційного суспільства та вказує на те, що зміст цього терміна залежить від провідної парадигми (ідеологічної, геополітичної, історичної тощо), в якій живе та чи та країна, яке місце вона займає у світовому рейтингу інформаційного розвитку тощо. Включення в глобальний медіапростір передбачає збереження національної специфіки та цивіліза-

ційної ідентичності поряд із уніфікацією правових норм в інформаційній сфері.

1 січня 2023 року набув чинності Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [9]. В цьому законі розмежовують поняття «національна ідентичність» та «громадянська ідентичність», а саме – визначають українську національну ідентичність крізь призму стійкого усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема, українською мовою і народними традиціями; в свою чергу, українську громадянську ідентичність – як стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. Зазначене розкриває специфіку формування концепції інформаційного суверенітету держави в контексті її інформаційно-гуманітарної складової, оскільки без цього не вбачається можливим належний рівень його забезпечення.

Зважаючи на становлення інформаційного суспільства, зазначене може знайти вираз в інформаційній концепції, яка по-перше включатиме сукупність положень, спрямованих на становлення і збереження національного базису, а також покликаніх сприяти досягненню суспільного консенсусу з питань, які стосуються збереження і розвитку держави. Таким чином, ідеться про взаємозв'язок на рівні понять «суверенітет – ідентичність – безпека». Це те, що становить базу інформаційного суверенітету держави і повинно існувати незалежно від зміни внутрішніх та зовнішніх чинників, що реалізуються через інформаційну ідентичність людини, суспільства, держави і нації. Це є основою національної інформаційної стійкості – здатності держави і суспільства ефективно протистояти загрозам інформаційного характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стаке функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій в інформаційній сфері. Фактично це є відображенням національної ідеї. В разі її відсутності ідейне поле заповнять іноземні, часто руйнівні для нації постулати, що неминуче призведуть до загроз інформаційному суверенітету. Сьогодні дедалі частіше мають місце девальвація духовних цінностей; пропаганда зразків масової культури, заснованих на культі

насилства, на духовних і моральних цінностях, що суперечать цінностям, прийнятим в українському суспільстві; протиправне застосування засобів негативного інформаційного впливу; порушення конституційних прав і свобод людини в інформаційній сфері тощо. Основним питанням є питання про ідеї, якими керується Україна, і про їхнє відображення у діяльності уповноважених на це органів та системі нормативно-правових актів. Тому, інформаційна безпека України та її інформаційний суверенітет прямо залежать від її здатності зберегти ті цінності та ідеї, які властиві національній культурі, а також сформувати належну систему стратегічних комунікацій з метою донесення цього до зацікавлених суб'єктів.

Інформаційно-змістовна складова є основою інформаційно-психологічної складової, яка полягає в недопущенні або мінімізації негативних впливів на свідомість людини та суспільства, пов'язаних передусім із маніпулюванням свідомістю тощо. Науковцями неодноразово наголошувалось на питанні формування у свідомості населення розуміння феномену інформаційного суверенітету.

У контексті розгляду положень, покликаних сприяти досягненню суспільного консенсусу з питань, які стосуються збереження і розвитку держави, важливим є розгляд співвідношення двох компонентів – інформаційного суверенітету держави та інформаційного суверенітету особистості.

Під інформаційним суверенітетом особистості, як правило, розуміється об'єктивно обумовлена міра її незалежності від держави і суспільства, а також характер і форми її взаємодії з ними та сфера самоврядування і самовизначення особистості, в яку держава не має права втручатися. На думку науковців, інформаційний суверенітет складається із сукупності особистих, соціальних, політичних та інших прав людини, які забезпечують автономію особистості, пріоритет індивідуальних, внутрішніх орієнтирів її розвитку, самовизначення особистості і покликані захищати людину від тиску і придушення ззовні, особливо з боку держави [10].

Згідно з концепцією прайвесі кожна людина має право контролювати поширення інформації про себе, в тому числі право обмежувати доступ до неї. Водночас погоджуємося з науковцями, які зазначають, що використання поняття «інформаційний суверенітет особистості» є некоректним через те, що термін «суверенітет» виник як позначення властивості держави. Юридична наука має

інші загальновизнані поняття, наприклад, замість суверенітету особи, слід говорити про її права та свободи чи приватність тощо. Проте взаємозв'язок людини і держави в контексті інформаційного суверенітету держави є беззаперечним: людина має потребу в державі як суб'єкті захисту своїх інформаційних прав, а щоб зберегти себе, держава має захистити інформаційну ідентичність людини, як складову власної інформаційної ідентичності.

Виходячи з того, що зміст поняття інформаційного суверенітету характеризують такі поняття, як інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології, можемо говорити про нерозривний взаємозв'язок інформаційно-гуманітарної та інформаційно-технологічної складових інформаційного суверенітету держави.

Інформаційно-технологічна складова пов'язана зі створенням технологічної бази переходу України до інформаційного суспільства, розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, вироблення та використання ІКТ й упровадження заснованих на них форм діяльності тощо. Реалізується через поняття цифрового суверенітету, що визначається як «право і можливість національного уряду самостійно і незалежно визначати і внутрішні і геополітичні національні інтереси в цифровій сфері, а також проводити самостійну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними цифровими інформаційними ресурсами, інфраструктурою національного інформаційного простору, гарантувати електронну та інформаційну безпеку держави» [11]. До маркерів цифрового суверенітету відносять: інноваційний потенціал країни та її здатність самостійно створювати новітні технології; ступінь розвитку ІТ-компаній та внутрішнього ринку (передусім відповідної вимогам сучасності ІТ-інфраструктури); гуманітарний показник впливу на загальний контент мережі; військовий потенціал держави (передусім можливість здійснювати кібератаки та захищатися від них); зовнішньополітичну компоненту (включно з можливостями впливу на міжнародні структури, задіяні в управлінні Інтернетом).

Щодо цифрового суверенітету, то здебільшого йдеться про юрисдикції держави в електронних комунікаціях, що означає верховенство у частині Інтернету, яка є національним сегментом мережі, але водночас поняття цифрового суверенітету залишається дискусійним, що пов'язано з певною законодавчою неузгодженістю розуміння кібер-

безпеки, кіберзахисту та технічного захисту інформації, оскільки перші два поняття пов'язані лише із кіберпростором як віртуальним середовищем.

У багатьох випадках поняття «інформаційний суверенітет» та «кібернетичний суверенітет» розглядаються як синоніми. Водночас, на нашу думку, цифровий суверенітет є складовою інформаційного суверенітету. Зокрема, в аналітичній доповіді «Information Warfare Boundaries for an Army in a Wireless World» від корпорації RAND зазначено, що в практичній діяльності органів військового управління, суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки інформаційне середовище необхідно розглядати як єдине середовище в двох вимірах – людському та технічному. Розгляд інформаційного середовища та кіберсередовища як окремих паралельних інституцій (напрямів діяльності) визнано необґрунтованим і штучним [12].

У випадку інформаційного суверенітету йдеться про ширше коло понять, яке включає не лише здатність впливати на інформаційно-комунікаційні технології загалом, а й на контент, причому далеко не завжди вплив слід розуміти як контроль, бо йдеться водночас про протидію інформаційно-психологічним операціям чи реалізацію власних інформаційних операцій. У розумінні ж цифрового суверенітету вкладається смисл пріоритетних завдань щодо забезпечення ІКТ-незалежності держави, тоді як до контентної частини терміна звертаються лише епізодично, на рівні збирання певних конкретних даних.

У розрізі забезпечення цифрового суверенітету держави необхідно враховувати права особи на приватність комунікацій – усе, що пов'язано

з техніко-технологічними засобами і способами забезпечення телефонних розмов, електронних повідомлень, особистого поштового листування та інших видів інформаційно-комунікаційних зв'язків. При цьому в умовах програмно-технологічного розвитку Інтернету приватність комунікацій все більше пов'язується з інформаційною приватністю, тобто з тим, що передбачає захист персональних даних людини, а також інформаційної безпеки людини, суспільства і держави.

Висновки. Тож, з урахуванням викладеного, сутнісними складовими забезпечення інформаційного суверенітету держави виокремимо: інформаційно-правову – визначається місцем та повноваженнями держави у правовому регулюванні інформаційної сфери, інформаційно-гуманітарну – базується на формуванні інформаційно-змістовної концепції розвитку інститутів держави, суспільства та забезпеченні взаємозв'язків між ними) та інформаційно-технологічну – детермінується розвитком та використанням інформаційно-комунікаційних технологій та визначається поняттям цифрового (кібер) суверенітету, тобто як право гарантувати кібербезпеку держави, що нерозривно, пов'язано з інформаційною безпекою. Забезпечення належного рівня функціонування зазначених складових відповідно ускладнюється глобальним характером інформаційного простору, необхідністю колективного вирішення проблем інформаційної безпеки, фундаментальністю ідеї вільного обігу інформації, різним розумінням фундаментальних понять, стрімким розвитком інформаційних технологій, використанням інформаційної сфери в протиправних цілях тощо.

Список літератури:

1. Пилипчук В. Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2012. № 1(4). С. 15–22.
2. Беляков К. І., Золотар О. О. Суспільно-гуманітарні наукові дослідження в Україні: інформаційний вимір. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Part 1. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. С. 363–397.
3. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти : монографія. Х. : Фактор, 2014. 216 с.
4. Harrison K. The state and sovereignty in understanding political ideas and movements. URL: <https://www.manchesteropenhive.com/view/9781526137951/9781526137951.00005>. (дата звернення 17.01.2024).
5. Тихомиров О. О. Правова інформація: теоретико-правовий аспект. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2012. № 1(8). С. 29–35.
6. Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А., Солодка О.М. та ін. Теорія держави і права : навчальний посібник для підготовки фахівців з інформаційної безпеки. Кондор, 2024, 332 с.
7. Право на інформацію. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/431-pravo-na-informaciyu> (дата звернення – 23.11.2024)
8. Конституція України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.05.2024).

9. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13.12.2022). <https://ips.ligazakon.net> (дата звернення: 23.02.2025)
10. Никитюк В. О., Ісмаїлов К. Ю. Новаційні категорії інформаційного права в сфері інформаційної незалежності та безпеки України. URL : <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/174/1.pdf> (дата звернення: 24.01.2025).
11. Задерейко А. В. Питання забезпечення інформаційного суверенітету держави у віртуальному середовищі і тенденції їх розвитку. Науковий вісник Херсонського державного суверенітету. Серія: юридичні науки. 2013. № 5. Т. II. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/5170> (дата звернення: 19.12.2024).
12. Redefining Information Warfare Boundaries for an Army in a Wireless World. URL : <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG1113.html> (дата звернення: 16.12.2024).

Solodka O.M. ESSENTIAL COMPONENTS OF ENSURING INFORMATION SOVEREIGNTY OF UKRAINE

The article is devoted to defining the essential components of ensuring information sovereignty of Ukraine. The publication proves that ensuring information sovereignty is one of the most important functions of the state in the information age. The publication proves that ensuring information sovereignty is one of the most important functions of the state in the information age. No state has complete information sovereignty in the conditions of globalization, but for Ukraine, the need to improve the legislative and technological support of the state's independence in the information space is today a strategic goal in view of the new realities. One should talk about the information sovereignty of the state only under the condition of creating opportunities to ensure it. We distinguish the essential components of ensuring the information sovereignty of the state: information-legal – determined by the place and powers of the state in the legal regulation of the information sphere at the national and international levels, informational and humanitarian – is based on the formation of an informational and substantive concept of the development of state institutions, society and ensuring mutual relations between them) and information and technology – determined by the development and use of information and communication technologies and defined by the concept of digital (cyber) sovereignty, i.e. as the right to guarantee the cyber security of the state, which is inextricably linked to information security. Ensuring the appropriate level of functioning of the specified components is complicated by the global nature of the information space, the need for a collective solution to information security problems, the fundamentality of the idea of free circulation of information, different understanding of fundamental concepts, rapid development of information technologies, use of the information sphere for illegal purposes, etc.

Key words: information sovereignty of the state, information security, ensuring information sovereignty of the state, cyber sovereignty, digital sovereignty.